

ÇOK-BİLİMLİ EKSENDE İŞÇİ SAĞLIĞI İŞ GÜVENLİĞİ¹

Doç. Dr. A. Gürhan FİŞEK*

Büyük Sanayi Devrimi, İngiltere'nin insanlarını kasıp kavururken, "kuşakları kesintiye uğratarak" bazı hekimler işçilerin yaşama ve çalışma koşulları üzerinde araştırmalar yürütüyorlar, bulgularıyla toplumu etkilemeye çalışıyorlardı. O dönemin sivri adları, her biri birer hekim olan, Percival Pott, Thomas Percival, Charles Turner Thackrah, John Thomas Arlidge bir çok toplumsal saptama ve öngöründe bulunmuş; 1802 Çırakların Bedeni ve Manevi Sağlıkları Hakkında Yasa'nın oluşumunda etkin rol almışlardı.

İşçi sağlığı iş güvenliği ile ilgili birçok girişimde, hekimlerin bu baskın rolü sürdü. İnsan sağlığıyla doğrudan ilgili olmaları ve bireylerle teke tek (yüz yüze) ilişki kurmak zorunda olan mesleki konumları, bugün olduğu gibi, duyarlı olanlarını derinden yaraladı.

İtalya'da Bernardino Ramazzini, ABD'de Alice Hamilton, SSCB'de Erisman ve Semasho işçi sağlığı iş güvenliğinin kendi ülkelerindeki öncüleri sayılmalıdır.

Hastalık etmenlerinin birer birer ortaya çıkarıldığı, 1894'ü izleyen yıllarda, işçilerin uğradıkları kazalarla yakalandıkları hastalıkların, onların bir yazgısı değil de, işyerlerindeki işçi sağlığı iş güvenliği önlemlerindeki yetersizliklerin bir sonucu olduğu anlaşılmaya başlandı. Bu kendiliğinden biçimlenmeye, cankurtaran peşindeki (ambulance-chaser) avukatların ve daha sonra da sendikacıların katkıları oldu. Bütün bu gelişmeler önce ulusal sonra uluslararası düzeydeki birikim ve tüzenin oluşumuna katkıda bulundu.

Ülkemizde de hekimlerin, işçi sağlığı iş güvenliği çabalarında baskın rol aldıklarını görmekteyiz. İlk zorunlu işyeri hekimi istihdamı madenlerde gerçekleşmiştir (1869, Dilaver Paşa Nizamnamesi). Ülke ölçüsünde işyerlerinde hekim bulundurma zorunluluğu ise, İngiltere'den 100 yıl sonra sağlanabilmiştir (1930, Umumi Hıfzıssahha

¹ Fişek A. Gürhan: Çok-Bilimli Eksende İş Hekimliği ve Eğitimi, *İstanbul Tıp Fakültesi 13. Kurultay'ında* (20-27 Eylül 1995, İstanbul) verilen konferans temel alınmıştır.

*A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi

Kanunu). Genel Sağlık Koruma Yasası olarak da adlandırabileceğimiz, bu yasa çıktığında, Türkiye'de, genel bir iş yasaı yoktu; 7 yıl süreyle tek başına, daha sonra İş Yasası'na koşut çalışma yasaı üzerindeki ağırlığını korudu. 1930 tarihli Genel Sağlık Koruma Yasası'nın (UmHıfK) getirdiği "işyeri hekimi bulundurma yükümlülüğü ile koruyucu sağlık görevleri"nin, 1950 yılında çıkarılan "Hastalık Sigortası Yasası"nın çıkışıyla birlikte, ortadan kaldırıldığı sanılmıştır. Bu sanının yaygınca desteklenmesi, uzun yıllar işyerinde hekimlik yapanların da yalnızca tedavi hizmetleri ile ilgilenmesine; işyeri düzeyinde işçi sağlığı iş güvenliğinin sağlanmasında bir takım çalışmasının da engellenmesine neden olmuştur.

Bu tarihten sonra çıkarılan bir sürü tüzük ve yönetmelik içinde, en önemlilerden biri "İşçi Sağlığı İş Güvenliği Kurulları Kurulması Hakkında Tüzük'tür. İşyerinde sağlık ve güvenlikle ilgili tüm uzmanlarla işçi ve işveren temsilcisinin katıldığı bu yapı, bu işle ilgili takımın (ekibin) ne kadar geniş olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak ne yazık ki, yasal olarak, yalnızca işyeri hekimlerinin görev, yetki ve sorumlulukları tanımlanmıştır. Buna karşın, hemşirelerle ilgili olarak yalnızca "sağlık tesisinin bakım, temizlik ve aletlerin muhafazası için" görevlendirildikleri yazılmaktadır; bu son tanımlama çağın çok gerisinde olan ve kabul edilemez bir anlatımdır. Bunun dışında daha dar kapsamlı alanlara yönelen farklı mesleklere rastlanılmaktadır. Ancak genel olarak hiçbir işyeri hekimlerinininki kadar kapsamlı olarak tanımlanmamıştır.

Böylece uygulamada ağırlık kazanan işyeri hekimlerini, ilgili iş hukuku tüzesi uyarınca çalıştırılmalarına yönelik girişim Türk Tabipleri Birliği'nden gelmiştir. 1950'li yıllardan sonra, koruyucu sağlık hizmetlerine ilişkin olarak yayınlarla beslenen çalışma dünyası, 1987'den sonra kamusal görevleri yasayla belirlenmiş bir toplum örgütünün kapsamlı bir müdahalesiyle karşılaşmıştır. Her işyeri hekiminin, bilmesi gereken, ama üniversitede üzerinde durulmamış olan "işçi sağlığı iş güvenliği" konularında eğitilmesi, sertifikalandırılması ve uygulamada bunun denetlenmesi, etkili olmuştur. Bu eğitim çalışmalarına koşut olarak yapılan yayınlar da, ülkemizde, kısıtlı olan bu alandaki yayınları artırmaya olanak vermiştir. Aynı toplum örgütünün (Türk Tabipleri Birliği), 1978 ve 1988 yıllarında düzenlediği iki ulusal işçi sağlığı kongresi, bu alanda ağırlığını hissettirmesine ve belirli bir birikim oluşturmaya neden olmuştur.

Acaba tek başına hekimlerin (ya da tıp biliminin) çabası işçi sağlığı iş güvenliği sorunlarının çözülmesi için etkili olabilir mi?

Bu sorunun yanıtı, işçi sağlığı iş güvenliğinin boyutlarını sergilemeden yanıtlanmamalıdır. Çünkü, uzmanların, konuyu kendi dar çevreleriyle tanımlama çabaları, mesleklerini yüceltme çabaları, bugün ülkemizde var olan bölük-pörçük ve etkisiz görünümü ortaya çıkarmıştır.

Her şeyden önce, kolayca görülebilir bir köşeye, şu yazılmalıdır: *İşçi sağlığı iş güvenliği, çok-bilimli bir konudur.* Gerçekten de, hem tıp bilimlerini, hem mühendislik bilimlerini ve hem de sosyal bilimleri bilgilendiren bir yumak oluşturmaktadır.

Konu tıp bilimlerini yakından ilgilendirmektedir, çünkü: Olumsuz çalışma koşullarının sonuçları, meslek hastalıkları, mesleğe bağlı hastalıkları ve iş kazalarıyla kendisini göstermektedir. Bunları tümü de, insanın zedelenmesi ya da canından olmasıyla sonuçlanmaktadır. Bu sonuçları gidermeye ve değerlendirmeye çalışmada tıp

bilimlerinin çabası belirgindir. Kişileri ve çevresini, olumsuz koşullarda korumaya çalışmak; buna karşın sonuç alınmazsa, tedavi etmeye (en azından yakalandığı noktada tutmaya) çalışmak tıp bilimlerinin işidir. Sakatlananların yeniden toplum yaşamına ya da çalışma yaşamına kazandırılması için, yeniden uyumlandırma (rehabilitasyon) çabalarında da tıp bilimlerinin rolü ağırlıklıdır. Saptanan olumsuzluk kaynağının giderilmesi için yapılan takım çalışmasında, sağlıkçıların da belirgin yeri vardır.

Konu mühendislik bilimlerini yakından ilgilendirmektedir, çünkü: İşçi sağlığı iş güvenliği ile ilgili çalışmalar, henüz işyerleri kurulmadan, bir tasarı olarak girişimcilerin kafasındayken başlar. Birçok iş güvenliği önleminin, işyerinin fiziksel yapısı kurulduktan (çatısı çatıldıktan) sonra, gerçekleştirilmesi olanaksızlaşır. Örnek olarak yangın çıkışlarının, merdivenlerin basamak yükseklik-genişliklerinin, tavan yüksekliklerinin ayarlanması; titreşimin önlenmesi için ayrı temel uygulaması; havadan ağır çözücülerin yerden emilmesini sağlayacak ızgaralı-tabana gömülü havalandırma donanımları vb.

Öte yandan, üretimde kullanılacak makinelerin tehlikeli kısımlarının örtülmesi, elektrik tesisatının tehlikelerden arındırılması, kullanılan iletme-kaldırma araçlarının düzenli kontrollerinin yapılması önemlidir.

Hava ölçümleri, gürültü düzeyi ölçümleri, biyolojik ölçümler için teknolojilerin geliştirilmesi ve uygulamaya sokulması vb yoluyla, erken evrede çalışma ortamından kaynaklanan sorunlar saptanabilir ve giderilme yoluna gidilir.

Konu sosyal bilimleri yakından ilgilendirmektedir, çünkü: Her önlemin bir maliyeti ve getirisi vardır. İşçi sağlığı iş güvenliği önlemlerinin getirilmesine parasal karşılık aramak yanlıştır. Ancak, işverenlerin ekonomik olanakları içerisinde, bunları karşılayıp karşılamayacakları konuşulabilir; karşılamayacaklarsa, kredi vb hangi araçlarla kendisine olanak sağlayacağı tartışılabilir. Getiri ve götürülerin, ülke ölçeğindeki etkileri ele alınabilir.

İşverenler, çoklukla, kendilerinin gerekli önlemleri aldıklarını ama işçilerin, örneğin bu koruyucu malzemeleri kullanmadıklarını öne sürerler. Bu kullanmama, bir ölçüde, "hak ve yükümlülükler" konusunda eksik aydınlatılmış olmaktan gelmektedir; bir ölçüde de kültürel davranış kalıplarıyla ilgilidir. Bunları çözmek ve tutumda değişime yol açacak programların ortaya konulması sosyal bilimcilerin işidir.

Öte yandan, işçi sağlığı iş güvenliğinden ayrılmayan, iş güvencesi, toplumsal güvence, istihdamın geliştirilmesi, toplu iş sözleşmesi düzeninin geliştirilmesi ve demokratikleşmesi için toplumsal öngörünün öne çıkarılması toplumsal bir çabayı gerekli kılmaktadır. Çalışanların sosyal haklarının ayırına varmaları ve bunları korumaları da, sosyal görevlilerin ilgi alanına girmektedir. Bunlar çoğaltılabilir.

Demekki, işçi sağlığı iş güvenliğini, üç dev disiplinin bir bileşkesi olarak (diğer bir deyimle çok-bilimlilik ekseninde) ele almak gerekmektedir. Bu yaklaşım, aynı zamanda, uygulamada, bir takım çalışmasını da zorunlu kılmaktadır.

Çok-bilimliliğin yansımaları beklediğimiz alanlardan biri de, hiç kuşkusuz, üniversite öğretimidir. Ne yazık ki, işçi sağlığı iş güvenliği, her üç dev disiplinde de, sınırlı bazı üniversitelerde ve düşük ağırlıkta değinilen bir konu olmaktadır. Kişilerin

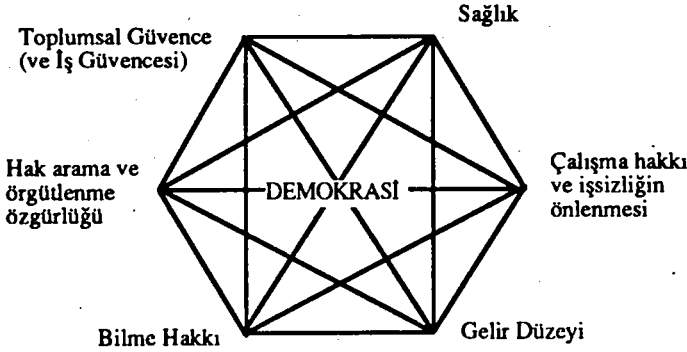
gerek kendi sağlıkları, gerekse çalışma arkadaşlarının (ve yönettiklerinin) sağlığı bu konunun ağırlıkla işlenmesine bağlıdır.

Bugün alanda işçi sağlığı iş güvenliği (İŞS-İŞG) ile ilgili görev yapan çeşitli teknik personel vardır. İşyeri hekimleri, işyeri hemşireleri, iş güvenliği mühendisleri, iş güvenliği teknisyenleri, şantiye şefleri/fenni mesuller vb. ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Müfettişleri (teknik). En yetkin yüksek öğretim kurumlarına içine alarak söyleyebiliriz ki, bu üniversitelerde İŞS-İŞG tüm öğretim yaşamı boyunca öğrencilere 5-6 saatten fazla verilmemektedir. Bu kadar az vurgu verilen bir konuyu öğrencilerin ne denli aldıkları da tartışmalıdır.

Bu denli yasamsal değeri olan bir konunun "suskunlukla" geçiştirilmesi, vurdumduymazlıkla ya da soyutlamadan yoksunlukla açıklanabilir.

Vurdumduymazlıktır çünkü; insan yaşamına verilen değer düşüktür. İnsan yaşamına verilen değeri, geliştirdiğimiz bir göstergeden yararlanarak açıklamaya çalışalım (Grafik: 1)²

Grafik 1: İnsana Verilen Değerin Bileşim Göstergesi

Göstergenin her bir köşesi vazgeçilmez bir ve birbirini tamamlayan öğelerdir; insan yaşamının ne denli önemli olduğunu da ortaya koyarlar. Bu öğelerin varlığı ve birbiriyle bağlantısını sağlayacak köprü de demokrasi ortamıdır.

Soyutlamadan yoksunlukdur, çünkü; işçi sağlığı iş güvenliği tehlikelerinden insanları sakınabilmenin önkoşulu, bu tehlikeleri önceden sezebilme ve zihninde canlandırabilmedir. Bu, bilgi ve deneyimlerden yararlanarak, soyutlamayı zorunlu kılmaktadır. Bu da düşüncenin özgürleşmesi ve yaratmanın özendirilmesi ile ilgilidir. Düşünce özgürlüğündeki sınırlılıkların kaldırılması uğraşı ile insanların sağlığını koruma uğraşı arasındaki köprülerden biri buradadır.

İşçi sağlığı iş güvenliği tehlikelerinden sakınılabılır. Bunun öncelikli koşulu, işyerlerinin çalışma koşulları yönünden olumlu hale getirilmesidir. İkinci (ve ilkinin

²Fişek A. Gürhan: Güvence ve Sağlık, *Çalışma Ortamı Dergisi*, Mayıs 1992 Sayı:2 Sayfa 2.

ayrılmaz parçası olan) koşul, böylesi bir çevrede çalışma hakkı olan işçinin, hem bu doğal hakları yönünden, hem de yükümlülükleri (önlemlere uyma) yönünden aydınlatılmasıdır.

İşyerlerinin çalışma koşulları yönünden olumlu hale getirilmesinde tic dev disiplininin getirilerinden yararlanılmaktadır.

1. İşyerlerinin çalışma koşulları yönünden olumlu hale getirilmesi:

1.1. Örneğin, bulaşıcı ya da mesleki hastalık odaklarının "sezi"lmesi tıp bilimlerinin işidir. Gerek işe giriş ve ağırlıklı olarak yapılan sağlık muayenelerinde ve gerekse hastalananların muayenelerinde bu olanaktır. Bu "sezi"nin gerçekleşmesi için işyerlerinde erken uyarı sisteminin (toplum düzeyinde erken tanı) oluşturulması da gerekir. Çünkü, işyerlerinde yakalanan her önlenebilir hastalık, bir başkasının da bu hastalığa yakalanması ya da kazaya uğraması olasılığını gösterir ve uyarıcı olur.

1.2. Mesleki hastalık odaklarının "sezi"lmesinde mühendislik bilimlerinin de önemli bir katkısı vardır. Hava, gürültü vb. ölçüm araçlarını geliştirmek ve değerlendirmek; bu konularda standartlar ve sınır değerler çıkarmaya çalışmak, "sezi"nin ötesinde nesnel ölçütleri ortaya koyar.

Öte yandan, insan sağlığı (ve canı) için, yakın ya da uzak tehlike olarak saptandığında (ya da "tanı" konulduğunda) önlem alabilmek çoğu kez mühendislik bilimlerinin uygulama alanına girmektedir.

1.3. İşyerlerinin çalışma koşullarının bir bölümünü de, günlük-haftalık-yıllık izin, en az ücret, iş güvencesi vb. sosyal haklar oluşturur. Ayrıca, çalışma koşullarının maliyet, üretimin kesintisiz sürmesi, verimlilik vb. ile de yakın ilgisi vardır.

2. İşçinin hak ve yükümlülükleri yönünden aydınlatılması: Çalışma koşullarının olumlu hale getirilmesi için, üretim sürecinde yeralan insanın haklarını ve yükümlülüklerini dengeli bir biçimde kullanması gerekir. İşçiler, sağlıkları üzerinde olumsuz etkiler yapan gaz, buğu, toz, dumandan arınmış çevrelerde, gürültü-titreşim, ışınım vb. fiziksel etmenlerin zararsız sınırlara indirildiği, makinelerin tehlikeli kısımlarının örtüldüğü, elektrik tehlikelerinin insandan uzak tutulduğu ortamlarda çalışma hakkına sahiptirler.

Bunların ve sayamadığımız bir çok önlemle sağlıklarının güvence altına alınması için, işçilerin de aktif sahiplenmesi ve savunması beklenmelidir. Çalışma koşullarındaki sağlıksızlıkları gidermek ve sağlıklı-güvenli çalışma ortamı (ve alışkanlığı) eğitim-kültür çalışmaları ile sağlanmalıdır. Tüm bunların sağlanmasında işçinin aydınlanma hakkı vazgeçilmez bir önkoşul olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun hemen yanbaşı, onun alınan bu önlemlere ve konulan kurallara uyararak çalışması da bir zorunluluk haline dönüşmüştür.

Çok bilimlilik ekseninde ele alınan işçi sağlığı iş güvenliği hizmetlerinin en önemli gereksinmelerinden biri katılım ve yönetimde de takım oyunudur. Bugün uygulamada görülen eşgüdüm eksikliğinin en önemli nedenlerinden ikisi bunlardır. Kendi mesleğini vazgeçilmez görüp, ona egemen rol tanıma çabasının önüne çekilecek engel

çok-lu yönetimidir. Bunun için, bir çok meslekten ve uzmanlık alanından gelen görevlilerin çalışmalarının eşgüdümlü olarak yönetilmesinde, **troyka yöntemine**³ başvurmak yerinde olacaktır. Önceki, şimdiki ve gelecekteki başkanların, üç farklı dev-disiplinden gelmesi kurala bağlanırsa, bunların da uyumlu bir çalışma içine girmeleri halinde, çok bilimlilik uygulamanın da merkezine oturur.

Çalışma yaşamında olumlu atılımların ve insan yaşamına verilen değerlerin artması, küçük ölçekte ve ülke ölçeğinde coşkuyla yürütülecek çalışmalara bağlı kalmaktadır. Burada ivedilik, yaşam kurtarma anlamına gelmektedir.

³ Fişek A. Gürhan: İşyeri İşçi Sağlığı İş Güvenliği Hizmetinde Troyka Yönetimi, Çalışma Ortamı Dergisi, Temmuz-Ağustos 1995 Sayı: 21 s. 2.